

загальнонаціональних духовних авторитетів зразку Петра Могили, Тараса Шевченка, Івана Франка, Андрія Шептицького, митрополита Іларіона (Огієнко)... – людей з Великої Літери, “які б мали можливість говорити владі і народу неприємні речі” й до думок і слів яких би прислухались і в “низах” і на “Олімпах”, чиї б слова стали пророчими і доленосними в духовному житті нації”.

Висновок і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, увесь комплекс вищенаведених кризових чинників доводить сьогоденність пророчих слів Т. Шевченка, який сказав: “... ми не бачимо нашого народу так, як його створив Бог” [ПЗТ: У 6-ти т. – К., 1963. – Т. 6. – С. 314] не бачимо українців і так, як їх закарбувала історична пам’ять і історична духовна традиція. Саме дані фактори явно чи завуальовано, але актуалізували й проблему т. зв. “екології українського етносу” і збереження традиційних виявів менталітету, культури, духовності. Беззастережна орієнтація на західні норми і цінності життя без урахування ментальних особливостей нації, духовного та історичного досвіду України є на нашу думку хибним шляхом. Реальне духовно-національне відродження України можливе при толерантному ставленні до інших цінностей, за умов шанування, оновлення і усвідомлення власне українських вартостей і національного досвіду буття в цивілізаційній палітрі людства.

Annotation

Hrypko S.A. Phenomenon of crisis mentality in the sphere of national-spirit renaissance of modern Ukraine. *A mental phenomena crisis in the spiritual national Renaissance sphere is modern Ukraine is considerer in the article. The church schism problem in modern Ukrainian cultural layer is given as a cultural identity problem .*

Key words: *mentality, crisis, crisis mentality.*

Король Л. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

СТРАХ СМЕРТІ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ДРАМА ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

Стаття присвячена проблемі “страху смерті” в філософсько-соціальному аспекті. Звертається увага на історичний аспект і постмодерністський дискурс. У сучасному суспільстві порушений “символічний обмін” життя і смерті, що веде до негативних наслідків в розкритті суб’єктивності людини.

Ключові слова: *страх смерті, екзистенціальний страх, соціальний страх, тривога.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. В ХХІ столітті екзистенціальна проблематика людського буття постає вузловою темою філософії. Філософська рефлексія щодо теми смерті є глибинним фундаментом для розуміння основ життя людини. Страх смерті, що є об’єктом філософського аналізу, постає не лише, як

природний інстинкт її самозбереження, а передусім – як соціально-історичний, культурно обумовлений феномен. Страх смерті, точніше, усвідомлення людиною скінченності свого буття, штовхає особистість на пошуки вищих сенсів життя.

Формування з середини XX століття у європейській культурі системи соціального контролю над смертю різко знизило вплив танатоса на духовний світ людини. Це зниження породжує серйозні наслідки, тому що ігнорування одного з найважливіших екзистенціалів буття людини, фактору розвитку культури і суспільства веде до руйнування культури і цивілізації.

Дослідження страху смерті та його аспектів в екзистенціалізмі передбачає історико-філософський екскурс, – для того, щоб виявити особливості феномену смерті в постмодернізмі.

Постановка філософської проблеми смерті, що супроводжує духовну самотрансценденцію людини, або „малу смерть”, робить цікавим і більш адекватним аналіз феномену страху.

Самотрансценденція людини в напрямку найвищих моральних цінностей виконує дві функції: 1) духовно і морально удосконалює людину, 2) знімає страх смерті, дає надію на безсмертя [4, с. 178].

І саме від умов реалізації цього потягу до самотрансценденції залежить ставлення до життя і до смерті. Тобто, фактично ми ставимо питання про умови можливості самотрансценденції: в якій філософській системі самотрансценденція можлива, а відтак – за яких метафізичних умов страх смерті відіграє позитивну, етично навантажену роль під час цієї самотрансценденції особистості?

Аналіз досліджень і публікацій. Осмислити феномен смерті, його вплив на буття світу і буття людини робили спроби багато мислителів різних епох. Ще представники античної натурфілософії приділяли значну увагу цьому явищу. Фалес з Мілета, Геракліт з Ефеса, Піфагор Самоський, Демокрит з Абдер намагалися досягнути роль і місце смерті у структурі світобудови. Були зроблені перші спроби осмислення моральних наслідків людської смертності.

Філософська думка цього періоду робила акцент тільки на проблемі місця смерті в світі. Якщо значимість страху смерті в структурі світобудови визнавалася однозначно, то в осмисленні метафізики смерті можна чітко виділити два основні напрями, що мали принципово різні погляди на цю проблему. Представники першого напрямку (Піфагор – Платон) вважали посмертне існування душі цілком реальним, другого (Демокрит – Арістотель) – розвивали ідею загибелі душі разом з тілом, а отже, стверджували неможливість особистого посмертного існування.

Цікаво, що античне розуміння страху смерті парадоксально збігається з елімінуванням смерті сучасним західним суспільством. Філіп Арієс зазначає те, що смерть в сучасній західній свідомості стає табу і виноситься до заборонених тем [3, с. 13].

Античні ідеї протиставлення істинного – неістинного світів, необхідності самотрансценденції людини, долучення її до метафізики, вплинули на християнство. В рамках християнського дискурсу, власне кажучи, не існувало страху смерті як гострої

проблеми. Говорилося про пам'ять смерті і страх перед Богом. Одним з суттєвих моральних аспектів пам'яті смертної в житті віруючих (як християн, так і представників інших конфесій) є те, що страх виступає своєрідним еквівалентом філософського здивування. Страх долучає людину до розуміння відмінності між Сущим та сущим, відкриває людині те, що Сущє є. Іншими словами, страх – це фактор духовної самотрансценденції людини [3, с. 109].

Для християнського світовідчуття страх смерті (в сучасному розумінні цього слова) не є надто великою проблемою. Лише із секуляризацією, з послабленням позиції релігії та усуненням метафізики як цілого філософського пласту і з'являється страх смерті.

В Новий час з падінням авторитету християнства і співпала з розквітом секуляризація, що деформувала одвічні пропорції суспільного та культурного укладу і призвела до трагічних наслідків „девальвації” духовності людства. Мислителі (за винятком Паскаля) надавали смерті вкрай низького онтологічного статусу. Роль страху смерті в становленні моральних домінант через заперечення ідеї посмертного існування практично ігнорувалася. Сприйняття смерті на той період було негативним. У вченнях мислителів епохи Просвітництва смерть асоціювалася лише зі страхом. Причина такого відношення до феномена “відходу” корінилася насамперед у спрямованості думки того часу на активне раціональне освоєння навколишньої дійсності та у неможливості пізнати смерть засобами раціональності.

Наприкінці 18 століття роль страху смерті у філософії знову почала переосмислюватися. Насамперед, в уявленнях Канта і Гегеля особливий статус смерті піднято набагато вище, ніж у представників епохи Просвітництва. Для Гегеля онтологічна значимість смерті є важливою і корисною. Відбувається зміна аксіологічного трактування феномена смерті. Для Канта страх смерті хоч і перекреслює всі сенси і надії, він же і підводить індивіда до питання про сенс життя. Тим самим смерть постає рушійною силою змін іманентного буття людини.

До кінця 19 століття відношення до страху смерті зазнало ще більш помітних змін (виняток становлять погляди Фейербаха). У системах К'єркегора, Шопенгауера і Ніцше смерть виступає домінуючим началом. Однак метафізичний бік проблеми при цьому практично не зазнав змін. Майже всі ці мислителі тією чи іншою мірою розділяли думку представників епохи Просвітництва про відсутність посмертної долі людини.

У ціннісному аспекті страх смерті сприймався як позитивне явище. Але причинну складову такої характеристики було істотно змінено. У поглядах Шопенгауера і Ніцше, духовних “ідолів” 19-20 століть, головна позитивна складова полягала в остаточному припиненні абсурду життя.

Формулювання мети статті. В філософському аспекті XX століття самотрансцендентальна смерть і страх смерті розглядаються для того, щоб виявити трансцендентальні аспекти життя. Через трансцендетальність проблема страху смерті і смерть регламентує амбівалентність в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Найбільш активно проблема страху смерті цього

періоду досліджується в таких напрямках: психоаналізі, екзистенціалізмі, постмодернізмі.

Психоаналітична школа стверджує, що кожен з нас в глибині душі не вірить у власну смерть. Ми не в змозі її уявити. При всіх намаганнях змодельовати оточуюче життя після нашої смерті, ми самі продовжуємо бути присутніми в цьому житті в якості спостерігача.

Однак Фрейд каже, що заперечуючи смерть ми переносимо її у сферу уявного – в літературу, театр. Саме тут ми задовольняємо наше бажання бачити смерть іншого як ставку, як те, що знаходиться під загрозою і підлягає смерті. Думка про нашу власну смерть є нестерпною, однак ми із захопленням легко спостерігаємо, як помирає герой того чи іншого роману.

Щоб зрозуміти коріння відношення людини до страху смерті в сучасну добу, Фрейд звертається до аналізу первісної культури. Зокрема, він зауважує, що первісна людина відносилася до смерті двозначно. Людина сприймала смерть серйозно, визнавала, що це є знищенням життя. Але з іншого боку, людина повністю заперечувала смерть. Як таке є можливим? – запитує Фрейд. Тому що до смерті ворога людина відносилася інакше, аніж до власної смерті. Смерть іншого не викликала у людини заперечень або протиріччя. Людина сприймала смерть іншого як знищення та жадала її [2, с. 265].

Філософ та психоаналітик Карл Густав Юнг розвиває фрейдівську ідею індивідуального безсвідомого людини, що допомагає глибше зрозуміти наше відношення до страху смерті. В надрах психіки кожного індивіда міститься всезагальна пам'ять людства – так зване колективне безсвідоме, що має значний вплив на формування особистості. Відтак, людство в усій його багатоманітності рас, націй та культур є єдиним, тому що базові структурні елементи нашого пізнання і досвіду (так звані архетипи) притаманні всім людям. Архетипи – це своєрідний зразок платонівських вічних ідей. На думку К. Г. Юнга, архетипи лежать в основі символіки художнього мистецтва, фантазії, міфів, вони є вихідними для будь-якої творчої діяльності людини. Але головним значенням архетипів є те, що за допомогою актуалізації безсвідомого в свідомості, поєднання свідомості і безсвідомого у алхімічному акті *coincidentia oppositorum*, або *complexio oppositorum*, (співпадіння протилежностей) людина стає цілісною особистістю [6, с. 338].

Філософи екзистенціального спрямування наголошують на тому, що страх смерті корениться в онтично вкорінених фундаментальних запитаннях людини щодо буттєвих підвалин світу. Цими запитаннями є специфічні стани – тривоги і жаху. Тривога – це такий стан, в якому буття усвідомлює можливість свого небуття. Тривога не має об'єкта, тому що її джерело – „ніщо” і саме воно створює страшне в страсі. „Ніщо” – це те, що створює перепони на шляху до буття, те, що обмежує, стримує буття, викликаючи відчуження, розчарування, депресію, тощо. Тривога уподібнюється до подорожі, яку повинна пройти людина, щоб стати самою собою. Смісл цієї внутрішньої подорожі – здійснити духовне зростання, пройти через низку випробувань. В науці виокремлюються підходи до вирішення проблеми тривоги:

раціональний підхід, в якому природа підпорядковується законам математики, страх долається розумом, в той час як ірраціональному не має місця в світі; екзистенційний підхід, де всі закони – це закони випадку й ймовірності, де „у серця є свої причини, які розум не знає” (Б. Паскаль). Тривога пов’язана з відчуттям свободи. Це можливість, яка потім може втілитись у дійсність. Зустрічаючись з тривогою, людина вчиться внутрішньої впевненості, реалізує себе.

Феноменологічно тривога дуже схожа на стан жаху. Жах, як і тривога, є основою страху смерті. В стані жаху ми відкриваємо для себе „ніщо”, дізнаючись, що суще є сущим, а не „ніщо”. Без відкритості „ніщо” в людини не має ані свободи, ані самості. У філософії М. Хайдеггера „ніщо” не є логічним запереченням сущого. „Ніщо” – це буття, що є основою сущого. Висловлюється думка про те, що хайдеггерівське тлумачення „ніщо”, яке відкривається у стані жаху, запозичене з концепції Діонісія Ареопагіта про Ніщо як непізнавану природу Бога [2, с. 202]. Зазначається, що М. Хайдеггер та інші екзистенційно орієнтовані мислителі, наслідуючи християнську традицію, розрізняють страх сметрі як опортуністський, деструктивний стан, очікування лиха, хвороб, всього, що стосується повсякденного і тягне людину додолу, в „низини буття” (М. Бердяєв), і жах як устремління вгору, до потойбічного, до буття. У стані жаху людина виступає за межі сущого, долучається до буття, яке „промовляє” до неї. Отже, в цьому випадку роль жаху в контексті самотрансценденції є практично-конструктивною.

Проблему страху смерті намагається осмислити й феноменологічна філософія. В рамках феноменологічного підходу людині пропонується здійснити своєрідну процедуру „феноменологічної редукції” (Е. Гуссерль), в ході якої вона має відмовитись від „природної настанови” повсякденного світу і пізнати світ таким, яким він є насправді, повернутися „назад до речей”. У гуссерлівському варіанті редукції ми „виносимо за дужки” судження про Бога, світ і „я”, що автоматично знімає питання будь-якої ієрархічності, „системи координат” духовно-моральних цінностей особистості. У філософії Макса Шелера „феноменологічна редукція” навпаки є вікном у Абсолютне, коли людина долає межі емпіричного існування і долучається до найвищої цінності сакрального, пізнає таємниці буття, в якому людське має злитися з божественним.

В ХХ ст. секуляризація традиційної і філософської культури досягає свого апогею. Диктат наукового типу світогляду вимагає витіснення з свідомості всього нерационального, непояснюваного засобами науки. Відтак, смерть як щось ірраціональне остаточно витісняється на периферію життєвого світу людини.

Незважаючи на те, що філософські напрями, які вивчали феномен смерті, намагалися осмислити його в усій багатозначності, в основному досліджувався один із аспектів цього явища.

Аксіологічно страх смерті трактувався як важливий феномен, який відіграє першорядну конструктивну роль у формуванні особливостей іманентного буття окремо взятої людини та у розвитку позитивних вітальних установок суспільства загалом.

Оскільки в сучасній секулярній картині світу відкидається сакральний, метафізичний шар буття, смерть людини означає абсолютне припинення її існування – тотальне небуття. Це спричиняє два наслідки: смерть викликає страх і відчай (усвідомлення відсутності смислу буття), яким пронизана вся культура; оскільки людина стверджує свою самодостатність і покладається лише на власні сили („священного” в її ієрархії цінностей не існує), то вона не хоче морально самовдосконалюватись. Вона відкидає будь-які засоби духовно-морального вдосконалення, які могли б якимось чином обмежувати її егоїстичні бажання.

Представниками цього напряму було виявлено і досліджено процес витіснення страху смерті в сучасному суспільстві. Ця тенденція, на думку Ж. Батая і Ж. Бодрійяра, пов’язана з прагненням суспільства до повного контролю як над окремим індивідом, так і загалом над культурою.

Французький психіатр і філософ Жорж Батай в осмисленні етичних домінант сучасного йому суспільства досить близький до ідей мислителів постмодерна. Онтологічно смерть розуміється Батаєм як одна з фундаментальних підстав буття, оскільки життя існує “лише при вторгненні в неї смерті і при обміні з нею” [1, с. 377]. Таким чином, танатос в уявленні Батая є фундаментальним онтологічним явищем, без якого неможливе саме існування феномену життя. Проте наявність танатоса вкрай важлива в суспільстві. На думку Ж. Бодрійяра, якщо з життя буде витіснено смерть, то саме воно перетвориться на доживання, обумовлене очікуванням смерті, на новий штучно створений вид танатоса, який можна визначити як соціальну смерть.

Сучасна соціальна система прагне узяти під контроль всі аспекти людської діяльності, у тому числі і смерть. Для досягнення повного контролю над всією протяжністю життя і смерті людини соціальна система використовує як досягнення науки і культури, так і владні прерогативи. З цього приводу М. Фуко зауважував, що соціальна смерть контролюється владою, яка постає як поле можливостей, що створюється спонтанними співвідношеннями сил, і веде до розширення та вживання дисциплінарних практик.

В рамках сучасної культури ілюструється дискримінаційне відношення до страху смерті і до мертвих: “Сьогодні бути мертвим ненормально, і це щось нове. Бути мертвим – абсолютно немислима аномалія, в порівнянні з нею все інше – дурниці. Смерть – це антигромадське, невиважене поведінка, що відхиляється” [1, с. 234].

Основне завдання науки полягає в максимальному продовженні часу біологічного існування індивіда. Владні прерогативи соціум здійснює двояким чином.

По-перше, через контроль над смертю: “Смерть соціалізується, як і все інше: вона може бути лише природною, бо всяка інша смерть в соціальному плані є скандальний непорядок. Смерть віднімається у кожного члена суспільства, йому вже не дозволено померти так, як хочеться” [1, с. 291]. Монополізуючи право на інституційне насильство і смерть, соціальна влада прагне здійснювати повний контроль над неприродною смертю і насильством. По-друге, через контроль над безпекою. Для чого здійснюється настільки тотальний контроль над смертю? Зовсім не для того, щоб люди жили. Він потрібний для того “аби вони вмирали лише тією

смертю, яка дозволена системою, аби вони були за життя відрізані від своєї смерті і могли б обмінювати лише форму свого “після життя”, забезпеченого страховкою від всіх установок” [1, с. 311].

Проте така підвищена опіка наводить до зворотного результату. Витіснення природної смерті не наводить до домінування вітальності. “Коли смерть витісняється в післяжиття, то, в силу добре відомого поворотного процесу, і саме життя постає доживанням, детермінованим смертю” [1, с. 235].

Для Дерріди смерть – це єдина екзистенціальна ситуація, в якій з найбільшою мірою виявляється суб’єктивність. Страх смерті загострює відчуття самоідентифікації і незамінності. За Платоном і Хайдегером філософ зазначає про те, що передати свою смерть іншій особі неможливо. Власне самотня ідея смерті полягає в неразривному зв’язку з його концепцією критики логоцентризму і методу деконструкції. У “Апоріях” Дерріда вказує на той очевидний факт, що смерть знаходиться за межами істини, і тому не підлягає логічній рефлексії.

Проте симулятивний вимір феномену страху смерті Дерріди більш концептуально був виражений дещо раніше, в соціально-філософській теорії симулякрів Жана Бодрійя [3, с. 25].

Інша справа, що традиційні соціокультурні інститути над контролем страху смерті, які забезпечували б ініціацію в сучасному суспільстві, відіграють не таку значну роль, як це мало місце в домодерній парадигмі. Їхнє значення в значній мірі підірване просвітницьким скептицизмом. Тому молода людина, яка прагне символічно померти, відмовившись від настанов, які нав’язує їй суспільство споживання, і відродитися знову в іншій якості, в якості „посвяченого в таємне знання”, вимушена обирати не традиційні форми ініціації, а специфічні маргінальні практики різноманітних субкультур.

Тому державні органи змушені присікати формації, прописуючи зведення правил, аби зберегти цілісність держави і благополуччя кожного члена суспільства. А це можливо лише шляхом залякування, тобто погрозою покарання за провину.

Так, страх бути покараним відіграє роль регулювальника поведінки в суспільстві споконвічно і залишається актуальним до сьогодні. Страх перед покаранням утримує прояви первинної біологічної агресії, і стримує громадянина в рамках закону і по сьогоднішній день.

Сучасне суспільство, яке побудоване на постмодерній парадигмі, на думку дослідників, пронизане страхом смерті, який табується (Ф. Арієс, Л. Февр, Е. Кюблер-Росс). Людина, яка живе в системі секулярних цінностей, схильна бачити в житті і в смерті лише абсурд. Її світ герметично зачинений (Г. Марсель, А. Камю). Людина, яка не пройшла цю самотрансценденцію, є одномірною, сплющеною, така людина не є Людиною. Тому страх смерті в її житті приймає патологічні форми. Під патологією тут і далі ми розуміємо стан відчаю, коли людина, не знайшовши смислу власного буття, схильна чинити самогубство.

За спостереженнями Дж. Бенелла, людей, які помирають переслідують “чотири категорії страху”: “релігійний страх”, який підтримується вірою в потойбічну кару;

страх болю; страх самотності, розлуки; “екзистенційний страх” невідомості чи небуття. Р.Неймейєр диференціює сім “об’єктивацій” страху: 1) вмирання та біль; 2) перспектива закінчити дні в лікарні, перебуваючи прикованим до ліжка і неспроможним контролювати ситуацію; 3) втрата гідності; 4) небуття; 5) самотність в період умирання, розлука з близькими; 6) медичні апарати; 7) даремність зусиль, нездійсненність бажань, провал [2, с. 30].

В той час як Неймейєр і Бенел згадують небуття в числі інших “об’єктів”, А. Рорті проводить принципове розмежування між “страхом умирання” та “страхом смерті”, під яким розуміє не “страх різних перешкод”, що супроводжують, як відхід із життя, так і інші умови, а виключно страх небуття. Те, чого людина боїться, боячись “смерті”, вказує на те, що вона вважає цінним у своєму житті. Не всі бояться одного і того ж. Рорті окреслила п’ять гетерогенних, розпливчатих тем: 1) незворотна втрата благ; 2) незахищеність близьких; 3) безглуздість проєктів і подвигів (світ обійдеться і без мене); 4) відсутність шансів відповісти критикам, вимовити останнє слово, виправити помилки; 5) невідомість, небезпека, розпач. Але Рорті цікавить тільки “страх смерті”, він же “страх власного неіснування”. За Рорті, “страх смерті” ірраціональний, але функціональний. Він коректує траєкторію життя. Більше того, ірраціональність і обумовлена його функціональна значимість: він мобілізує миттєво, до початку обміркування. Танатософі, наприклад Мерфі, раціональний, “розсудливий” страх смерті відрізняє від нераціонального тим, що, по-перше, збуджує нас уважно відноситися до життя, яке ми цінуємо; і по-друге, займає певне місце, не отруює нам існування. Якщо страх неконструктивний, “неінструментальний”, то він і “нераціональний”. Хоча першочерговою метою філософії є не втіха, а розуміння неминучості смерті. “Всесвіт безликий і тому не добрий. Неправда, яка повинна знайтись...утіха для будь-якого лиха... Але... будь-яка рідкісна втіха..., яка може витягатися із раціонального розуміння сумісна з людською гідністю та інтелектуальною чесністю” [2, с. 35].

Висновок і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Аналіз різноманітних ситуацій, у яких постають ті, хто вмирає, що опираються, як на наукові спостереження танатологів, так і на філософсько-світоглядні узагальнення, дозволяє констатувати наявність найтіснішого діалектичного взаємозв’язку між страхом смерті перед перспективою власного неіснування та різноманітними тривогами, що стосуються й самого акту відходу з життя, і долі близьких, і змісту віджитого життя (включаючи можливі деформації цього змісту в майбутньому, після смерті людини). Саме занепокоєнням за долю тіла, справи, дітей, гіркоту за нереалізовані можливості, острахом болю (який не можна буде перебороти при житті) і обумовлений страх небуття. Страх небуття складається з різноманітних конкретних тривог, реалізується тільки через них, однак, дійсно, не зводиться до простої сумарності. Він виражає внутрішню, необхідну, стійку єдність своїх проявів. От чому ототожнення з абстрактним “жахом небуття” уявляється помилковим. Отже, під страхом смерті варто розуміти емоційно-негативне відношення відходу з життя як багатогранне, матеріальне, психологічне, соціальне явище. Надійною стратегією опору може бути

тільки вільне, творчо-перетворювальне відношення відходу (на блокування цієї можливості саме й спрямована міфологізація *terror mortis*).

Література:

1. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – 387 с.
2. Минаев В. В. Социальные аспекты смерти: автореф. дис. докт. философских наук – М. : РГБ, 2005. – 40 с.
3. Мордовцева Т. В. Идея смерти в культурософской ретроспективе / Т. В. Мордовцева. – Таганрог : ТИУиЭ, 2001. – 60 с.
4. Роменец В. А. Жизнь и смерть: постижение разумом и верой / В. А. Роменец. – К. : Либідь, 2003. – 232 с.
5. Соловьева В. І'. Смерть и модернизм / В. Г. Соловьева // Фигуры танатоса. – 1995. – № 5. – С. 34-42.
6. Юнг К. І'. Проблемы души нашего времени / К. Г. Юнг. – М. : Прогресс, 1993. – 330 с.

Annotation

Korol' L.S. Fear of death as *ekzistenciynaya drama of human life*. The article dealt with the analyses of the fear of death in its social and philosophical aspect. The peculiarity of this phenomenon is the analyses from the historical and phylosophycal point of view and in postmodern approach.

Key words: the fear of death, the fear in existentiolism, social fear, anxiety.